

IDENTITÁS, NEMZETI IDENTITÁS

(Fuhász Borbála)

Az elmúlt években végzett országos és regionális empirikus kutatások¹ azt igazolták, hogy a fiatalok előítéletessége és nemzeti identitása közötti kölcsönös kapcsolatok konzisztens és logikus gondolkodási struktúrába rendeződnek. A többváltozós adatelemzések alapján levonható legfontosabb következtetésünk a *zárt magyarságértelmezés meghatározó szerepére utal*. Az előítéletesség és a nemzeti identitás magyarság-, valamint nemzetértelmezési típusokban megnyilvánuló konstrukciói között feltárt kapcsolatokat a *szocio-kulturális jellemzők alapján is vizsgálhatjuk*. A zárt magyarságértelmezés olyan fiatalokra jellemző, akik *szocializációs szempontból hátrányos szocio-kulturális környezetben élnek* (iskolázatlan és idős szülők, rossz anyagi helyzet, szakmunkásképzős tanulók, szakközépiskolások, lakóhely kistélepülésen és az észak-keleti országrészben). Ha megnézzük, hogy *az etnikai nemzetfogalom* (iskolázatlan szülők, rossz anyagi helyzet, lakóhely kis településen, idős szülők), a nemzeti attitűd (iskolázatlan és idős szülők) és a kisebbségi csoportokkal szembeni összevont előítéletesség (iskolázatlan és idős szülők, szakmunkásképzős tanulók) milyen szocio-kulturális jellemzőknél volt domináns, *nem nehéz felfedezni a zárt magyarságfelfogást is valószínűsítő, ahhoz hasonló szocializációs környezetet*.

A vallásosság és a felekezeti hovatartozás szerinti eltérések szintén következtetések. *Az előítéletesség mértékét inkább a vallásosság, míg a nemzeti identitás konstrukcióit inkább a felekezeti hovatartozás differenciálta*. A konkrét eredmények – összevont előítéletesség (nem vallásos fiatalok, vallásos szülők), zárt magyarságfogalom (református felekezet, református szülők), etnikai nemzetfogalom (nem vallásos fiatalok, református felekezet, református szülők) – a következő, korábban már hivatkozott sajátosságok miatt kapcsolódnak a többi szocio-kulturális jellemzőhöz: 1. A gazdasági szempontból jelentősen leszakadt keleti országrészben jelentősen nagyobb a reformátusok aránya. 2. A vallásgyakorlás, így a mért vallásosság kevésbé jellemzi a reformátusokat, mint a katolikusokat. Ha ezek alapján feltételezzük, hogy más felekezetekhez viszonyítva, a református felekezethez tartozó családokat az egzisztenciális és kulturális hátrányok jobban, a vallásosság viszont kevésbé jellemzi, akkor az etnikai nemzet- és a zárt magyarságértelmezés vallásosság szerinti eltérései logikusan illeszkednek a többi szocio-kulturális jellemzőnél megfigyelt sajátosságokhoz.

Az eredményeink ugyanakkor arra is figyelmeztetnek, *hogy az előítéletesség és a zárt, kultúrnemzeti koncepciót preferáló nemzeti identitás együttesen csak meghatározott, elsősorban kulturális hátrányokat tükröző* (szülők alacsony iskolázottsága, szakmunkásképző iskola) *szocio-kulturális környezetben jellemző*.

---

¹ A részletes elemzések egy hosszabb dolgozatban (Murányi, 2001) olvashatók, de részeredményeket korábbi publikációkban (Murányi, 1994; 1995.a.; b.; 1998, 1999) közzeltünk. Több esetben hivatkozunk mások munkáira is (Csepeli-Závecz, 1995; Szabó-Örkény, 1998).

A korrelációs modellek és a szocio-kulturális jellemzők együttes vizsgálatának eredményei önmagukban is érdekesek, azonban nem adnak választ a következő kérdésekre.

- *Mivel magyarázható, hogy a magyarság szabad vállalásának elutasítása, a kisebbségi csoportokkal szembeni előítéletesség, a kultúrnemzeti logika alapján szerveződő nemzetfogalom és a nemzeti érzelmek olyan fiatalokra jellemzők, akiknek közvetlen családi és tágabb lakóhelyi környezete egyaránt hátrányosnak nevezhető?*
- *Vajon miért a modernizációs tekintetben leszakadt észak-keleti régió kistelepüléseiben, rossz anyagi körülmények között élő, többnyire szakmunkásképzőkben tanuló, iskolázatlan és idős szülők gyermekeinél valószínűleg inkább a zárt, kirekesztő nemzeti identitás és a kisebbségek intoleráns szemlélete?*

Az előítéletességnek az életkorral, illetve a vallásossággal fennálló kapcsolatát magyarázó, fejlődés- és személyiséglélektani elméletek nem alkalmasak az előítéletesség és a nemzeti identitás, valamint az ezeket meghatározó, több szocio-kulturális tényező összefüggéseinek együttes értelmezésére. Ezért a fenti kérdésekre *egy olyan átfogó magyarázat segítségével próbálunk válaszolni, amely az interakcionista és a fejlődés szempontú elméletekre támaszkodva, az életforma és a rituális sűrűség (ritual density) fogalmával értelmezi az előítéletességet.* A szocializációs környezetek azonossága mellett a kölcsönös, egymást feltételező kapcsolat is indokolja, hogy szintén ebben a megközelítésben tárgyaljuk az etnocentrikus (zárt magyarságmentelzés, etnikai nemzetkonceptió, nemzeti attitűd) nemzeti identitás szocio-kulturális jellegzetességeit. Az előítéletességet életformaként értelmező tanulmány (Fuchs-Case, 1989) gondolatmenetének ismertetése során *csak a végső következtetésekhez szükséges megállapításokat tekintjük át, eltekintünk a bőségesen hivatkozott elméletek részletes tárgyalásától.*

A megközelítés lényeges eleme, hogy a *szervezők számára az előítélet – szemben a legtöbb szociálpszichológiai értelmezéssel – nem attitűd, hanem életforma.* Az attitűdöket és kogníciókat a társas szokások és a mindennapi interakciók, vagyis az életforma következményének tekintik. *„A rituális sűrűség fogalma arra ösztönöz, hogy kiterjesszük magának az előítéletnek a fogalmát. Ha „előítéletéről” hallunk, jobbra bizonyos csoportok – kisebbségek, szubkultúrák – iránti sajátos attitűdök jutnak eszünkbe. Fejtegetésünk azonban azt sugallja, hogy nemcsak bizonyos gondolatok, de maguk az életformák is lehetnek előítéletesek.”* (Fuchs-Case, 1992, 510). A magas rituális sűrűség olyan életformával jár, amely leszűkíti az eltérő szociokulturális minták megismerését, a csoporttagok interakciói a saját csoportra korlátozódnak. A saját csoportra vonatkozó, konvencionális erkölcsi elvek úgy kondicionálódnak, hogy közben a csoporton kívüliekkel szembeni diszkriminatív attitűdök alakulnak ki. Az előítélet kiterjesztett értelmezésében a faji kisebbségekkel szembeni előítélet *„...nem egyszerűen egy sajátos csoport iránti diszkriminatív attitűdök együttesét alkotja, hanem az előítéleteknek egy sokkal alapvetőbb formáját tükrözi: a magas rituális sűrűségű életformákban benne rejlő előítéletet.”* (Fuchs-Case, 1992, 510.). A magas rituális sűrűség kedvez a világ leegyszerűsített, abszolút értékek alapján tör-

ténő szemléletének. Fontos sajátossága, hogy az erős kollektív érzelmekkel összekovácsolt csoportszolidaritás együtt jár a kívülállók kizárásával: „*Az előítélet, mint életforma, szeretne visszajutni a tradicionális életmódhoz, az abszolút értékekhez, a fundamentalista vallási érzésekhez, az egyszerűen felépített világképhez, amelyek véleményünk szerint mind a magas rituális sűrűségű életforma következményei. A magas rituális sűrűség erős kollektív érzelmeket kelt, merev csoportszolidaritást és a kívülállóktól való szigorú elhatárolódást hoz létre. Az előítéletes mozgalmaknak ez a belső szerkezete az, ami a korszerűség elgondolásaival szembeszegül.*” (Fuchs-Case, 1992, 510.)

Amennyiben az előítéletesség és a zárt, etnocentrikus nemzeti identitás a magas rituális sűrűségű életforma következménye, akkor szoros megfeleléseket kell találnunk az életforma és a kutatási eredmények alapján leírható szocio-kulturális környezet között. A feladatunk nem túl nehéz, hiszen azt kell igazolnunk, hogy a kulturális és egzisztenciális szempontból egyaránt hátrányos családi és lakóhelyi szocializációs közegben jelen vannak a magas rituális sűrűségű életforma jellegzetességei (zárt csoportokban zajló interakció, korlátozott nyelvi kódok használata, tradicionális erkölcsi elvek elfogadása, saját csoporttól eltérő szocio-kulturális modellek ismerete).

Az empirikus érvek egyik csoportját a kapcsolathálózati elemzés („network analysis”) elmélete alapján készült hazai kutatási eredmények alkotják. A rituális sűrűség elméletével sok tekintetben rokon teórián alapuló, a nyolcvanas évek végén készült vizsgálatok során az egyéni kapcsolathálózatok (mikro network-ök) segítségével olyan látens makro-csoportok (makro-network-ök) leírására törekedtek, amelyek tagjai ugyanahhoz a szubkulturális környezethez tartoznak. A kapcsolatok kiterjedtségét azzal jellemezték, hogy – különböző szituációkban – a megkérdezett hány személlyel áll kapcsolatban. A kapcsolatok gyakorisága az iskolai végzettség emelkedésével egyenes arányban növekedett, míg az életkor növekedésével fordítva. A számunkra fontos másik megfigyelés szerint a lakóhely urbanizáltságának, illetve az elvégzett iskolai osztályok számának növekedésével csökken a tradicionális rokonsági kapcsolatok aránya (Angelusz-Tardos, 1988).

A további eredmények a „gyenge kötések” elméletéhez kapcsolódnak, amely – kissé leegyszerűsítve – azon a feltételezésen alapul, hogy az egyén ismerőseinek társadalmi kapcsolatai kevésbé szorosak („gyenge kötések”), szemben a közeli barátok kapcsolataival („erős kötések”). A gyenge kötések olyan lehetőségeket és információkat biztosíthatnak, amelyek a saját, közvetlen társadalmi környezetben nem találhatóak, míg az erős kötések könnyen elérhetőek és segítséget nyújthatnak. Amennyiben az egyén kevés gyenge kötéssel rendelkezik, kizárhatja magát a tőle társadalmi értelemben messzi információktól, hírektől, a világ a közeli barátokra szűkül. (Granowetter, 1973, 1982). Az erős kötésű kapcsolatok általában homofil jellegűek, hasonló társadalmi helyzeteken alapulnak és az érzelmi hovatartozást erősíthetik. A kutatási eredmények szerint az ilyen erős kapcsolatok inkább az alacsony társadalmi státusz velejárói. Kiterjedtebb kapcsolatok az iskolázottabb, illetve kedvezőbb kulturális háttérű csoportokat jellemezték. Talán nem meglepő, hogy a szerzők által kidolgozott tudás-stílusok és kapcsos-

lat-típusok összefüggése is arra utalt, hogy a szerteágazó kapcsolatokkal (gyenge kötésekkel) rendelkezők tudás-háttere kiterjedtebb, mint az erős kötésekkel bírók csoportjában. További lényeges eredmény, hogy az egyes országrészek közötti szignifikáns eltérések a gyenge kötésű kapcsolatok dunántúli régióban megfigyelhető dominanciáját mutatták az alföldi régióval szemben. (Angelusz-Tardos, 1991.)

A regionális eltéréseket a lelkiállapotra és a társadalmi beállítottságra vonatkozó empirikus kutatások is igazolták. A társadalmi beállítottság-index az együttműködési készséget, közösségek iránti bizalmat és a civil szerveződés mértékét kifejező társadalmi tőke fontos változója, amely a bizalom, önállóság és kreativitás alapján a társadalommal kapcsolatos attitűdök és közösségi erőforrások mérésére alkalmas. A kilencvenes évek közepén végzett vizsgálatok azt mutatták, hogy a társadalmi beállítottság-index az északnyugat-dunántúli megyék mellett Csongrád megyében és Budapesten magas, míg az északi hegyvidéken és az észak-alföldi megyékben alacsony volt. (Skrabski-Kopp, 1999). A keleti országrészhöz viszonyítva, a vizsgálatok során Nyugat-Magyarországon sokkal többen választották azt, hogy nehéz élethelyzetben számíthatnak közvetlen környezetük (szülők, barátok) és a civil szervezetek segítségére. (Kopp-Skrabiski-Lőke-Szedmák, 1996)

A magas rituális sűrűség a korábban részletesen tárgyalt *vallásossággal* is kapcsolatba hozható. A hazai vallásszociológiai vizsgálatok azt mutatják, hogy az istenhittel mért vallásosság elsősorban az alacsony státuszú társadalmi rétegekre jellemző, míg a templomba járók arányában kevésbé érvényesülnek a rétegekülönbségek, az istentiszteleten való rendszeres részvétel magasabb státuszú csoportokban általánosabb. (Tomka, 1996)

A rituális sűrűség és a szocio-kulturális környezet megfeleléseit „számítalan” ifjúságszociológiai kutatás eredménye is igazolja. Gábor Kálmán vezetésével, több éve tartó rendszeres „sziget- vizsgálatok” szerint a résztvevők többsége a középosztályhoz tartozó fővárosi családból származik, az átlagosnál jobb anyagi helyzettel és markáns, saját fogyasztói kultúrával. Viszonyítva a „nem szigetlakókhoz”, a Pepsi Sziget rendezvényein résztvevőkre inkább jellemző az alacsony rituális sűrűségű életformához köthető aktív közösségi élet (művészeti, kulturális és hobbi csoporttagság, egyházi szerveződések). A gondolatmenetünk szempontjából mindezek azért lényegesek, mert a szigetlakók kedvezőbben viszonyulnak a mássághoz és a tolerancia nagyon fontos érték számukra. (Gábor, 2000.)

IRODALOM

- [1] ANGELUSZ Róbert – TARDOS Róbert (1988): A magyarországi kapcsolathálózatok néhány sajátossága. Szociológia, 2.
- [2] ANGELUSZ Róbert – TARDOS Róbert (1991): A „gyenge kötések” ereje és gyengesége. In: Utasi Ágnes (szerk.): Kontaktusok. Budapest, Társadalomtudományi Intézet.

- [3] CSEPELI György – ZÁVECH Tibor (1995): Európai és nemzeti kötődések a magyar tizenévesek körében. In: Gaszó F.-Stumpf I. (szerk.): Vesztesek. Ifjúság az ezredfordulón. Ezredforduló Alapítvány, Budapest.
- [4] FUCHS, S. – CASE, C. (1989): Prejudice as Lifeform, *Sociological Inquiry*, 59, 301-317.p. (Magyarul: Az előítélet, mint életforma. *Szociológiai Figyelő*, 1992. 2. és Lengyel Zs. (vál.) 1997: *Szociálpszichológia szöveggyűjtemény*. Budapest, Osiris.
- [5] GÁBOR Kálmán (2000): A középosztály szigete. Belvedere, Szeged
- [6] GRANOWETTER, M. (1973): The Strength of Weak Ties. *American Journal of Sociology*.
- [7] GRANOWETTER, M. (1982): The Strength of Weak Ties. A Network Theory Revisited. In: Marsden, P.- Lin, N. (eds.) *Social Structure and Network Analysis*. Sage Publications, Beverly Hills. 105-130 p. (Magyarul: A gyenge kötések ereje. A hálózatelmélet felülvizsgálata. In.: Angelusz R.-Tardos R. (szerk.) 1991: *Társadalmak rejtett hálózata*. Budapest, MKI.
- [8] KOPP Mária-SKRABSKI Árpád – LŐKE János-SZEDMÁK Sándor (1996): A magyar lelkiállapot az átalakuló magyar társadalomban. Századvég, Új folyam, 2. ősz.
- [9] MURÁNYI István (1998): Szociokulturális és területi tényezők szerepe a 10-17 éves fiatalok előítéletes gondolkodásában. In: Sik E.-Tóth J. (szerk.) *Idegenek Magyarországon*. Budapest, MTA PTI.
- [10] MURÁNYI István (1994): Drogfogyasztás a Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei középiskolások körében. *Esély*, 3.
- [11] MURÁNYI István (1995a): Tizenévesek előítéletessége Sopronban és Salgótarjánban. *Esély*, 5. szám.
- [12] MURÁNYI István (1995b): Középiskolások nemzet-és magyarságtudata Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében. *Szabolcs-szatmár-beregi Szemle*. 2.
- [13] MURÁNYI István (1999): Előítéletesség és családi szocializáció a Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei tizenévesek körében. *Szabolcs-szatmár-beregi Szemle*, 1.
- [13] MURÁNYI István (2001): Fiatalok nemzeti identitása és előítéletessége. Szociokulturális és területi jellemzők a kilencvenes években. Kézirat.
- [14] SKRABSKI Árpád – KOPP Mária (1999): Társadalmi beállítottság, társadalmi tőke. Századvég, Új folyam 12. tavasz.
- [14] SZABÓ Ildikó-ÖRKÉNY Antal (1998): Tizenévesek állampolgári kultúrája. *Minoritás Alapítvány*, Budapest.
- [15] TOMKA Miklós (1996): Vallás és vallásosság. In: Andorka R.- Kolosi T.- Vukovich Gy. (szerk.): *Társadalmi Riport 1996. TÁRKI*, Budapest.